

Ko e Talatalaifale

:: KI HE KAVA MĀLOHI MO E KAKAI TONGA ::

Fa'u e tohi ni 'e:

Viliami P. 'Alofi

Malakai 'Ofanoa

'Eseta Finau

Telusila Moala-Vea

Ngaahi Fale'i ki Hono Ma'u

Fakapotopoto 'o e Kava Mālohi

he falealea'. Ko hono toenga', ko e kau minisitā ia 'o e kapineti', 'a ia 'oku fili mo fakanofa ia 'e he Tu'i.

Ko e peseti 'e 27 'o e kelekele 'o Tonga', 'oku ma'u 'e he Tu'i mo e Hou'eiki, pea ko hono toenga' 'oku tufotufa ia ki he kakai. Ko Tonga pē taha 'i mamani, 'oku tufotufa e kelekele ki he kakai 'o nau ma'u tukufakaholo ia 'i honau ngaahi famili'. 'Oku monū'ia e kakai Tonga', ko e 'i ai honau kelekele, lolotonga ia 'oku kē 'a mamani he kelekele'.

'Oku 'ikai foki ha ma'u'anga pa'anga fēfē fau 'a Tonga, ka 'oku fakatefito 'a e mo'ui 'a e kakai' mo e pule'anga' ki he pa'anga laui miliona koia 'oku 'ave 'e he kakai Tonga nofo muli ki Tonga he ta'u kotoa pē, 'o kau ai 'a Nu'usila foki. Pea ko e fu'u tokoni mālo 'eni 'a e si'i kainga Tonga 'i muli' 'oku fai ma'ae fonua'. Mālō e 'ofa fonua mo si'i 'ofa kainga.

Ko e anga 'o e tokolahi 'o e kakai 'oku pehe' ni. 'I he ta'u 1800, ko e tokolahi 'o e kakai ko e toko 38,000, pea tō hifo 'o toko 20,000, 'i he ta'u 1900 koeuhi ko e ngaahi mahaki kehekehe ne tū'uta mai mo e kau papālangi' 'o mole ai e si'i mo'ui 'a e toko lahi. 'I he 1950 ne kake hake ai 'a e tokolahi ki

he toko 42,000, pea ko e taimi' ni, ta'u 2000, 'oku meimei ofi ki he 100,000 'a e tokolahi 'o e kakai'. 'Oku 'ikai kau foki heni 'a e kakai Tonga kuo nau mavahe mai ki he ngaahi fonua muli, 'o hangē ko Nu'usila' ni.

Ko e kava mālohi mo e faihia kehe

Ko hono inu pe ma'u ta'e fakapotopoto 'o e kava mālohi', 'e iku ia 'o ne fakatupu ai ha fa'ahinga ongo'i pe to'onga 'oku me fakatupu ai ha taha ke faihia. Ko e sino ko e 'o e kau talavou' mo e finemui, 'oku 'ikai fu'u mālohi fe'unga ia ke ne matu'uaki 'a e mālohi 'o e kava mālohi' mo e faito'o kona-tapu', pea 'e iku ia 'o nau fu'u konā lahi. Ko e uhi ko 'enau ta'u si'i mo 'enau ta'eanga he inu, e iku leva 'enau inu' 'o fu'u fakatu'utāmaki. 'I he'ene pehē, 'e iku ai 'o nau folo e faito'o-kona-tapu 'o fu'u totu'a, fakatupu e ngaahi fakatu'utāmaki he me'alele, tā ha taha, fakatupu moveuveu, pe ko 'enau to'o pē 'e kinautolu 'e nau mo'ui. 'Oku lahi 'aupito e ngaahi hia lalahi kehekehe 'oku fakatupu 'i hono inu ta'e fakapotopoto ko eni e kava mālohi'. 'I he taimi ni'ihi 'oku hanga 'e he kava mālohi', fakataha mo e ngaahi hia 'oku' ne fakatupu, hangē ko e maumau'i ha ngaahi koloa, kē pe fuhu, tā pe ngaahi kovi'i ha ni'ihi, 'o 'ai ai ha ni'ihi kenau fehangahangai mo e lao' pe kau polisi. Ka ko hono pango' pē, ko e 'ikai ha'anau teuteu ki ai. Ko ia ai 'oku fu'u matu'aki mahu'inga 'aupito ke 'ilo pe ko hai 'oku totonu ke fai mei ai ha kumi fale'i

'i he taimi 'oku hoko ai e ngaahi me'a pehē ni. Kapau 'oku kau e kau polisi 'i ha me'a, pea 'oku totonu ke muimui mo talangofua 'o ngāue fakataha mo kinautolu. Pea 'ikai ngata ai, 'oku to e mahu'inga foki ke ke 'eke ki he kau polisi', pe ko ho'o loea, ke fakafetu'utaki koe ki ha ni'ihi tenau ala lava 'o 'oatu ha tokoni lelei taha kia koe.

Ko e kava mālohi mo e Faito'o'-Kona-Tapu

'Oku hangē 'a e kava mālohi mo e faito'o-kona-tapu ha ōngo mahanga lei. Ko e fai pē taha, kuo kau ai pē mo e taha! Ko e faito'o-kona-tapu ko 'eni ko e "P" (methamphetamine), 'a ia na'e hoko' ai 'a e ngaahi tamate lalahi ko 'eni 'i 'Okalani kimui' ni mai', ko 'ena vakavakaua ia 'a e faito'o-kona-tapu mo e kava mālohi'. 'Oku meimei kamata pē 'e he kava mālohi' pea hoko atu ai pē ki he faito'o-kona-tapu'.

Manatu'i ma'u pē, ko ho'o inu pē lolotonga ho'o faitama, 'oku hu leva 'a e kava mālohi ia ki ho halanga toto, pea inu ai pē mo ho'o pēpē, lolotonga 'oku kei kanokano vai pē hono 'uto mo pelepelengesi, pea ko 'ene fakatu'utāmaki leva ia ki he 'uto mo e 'atamai 'o e pēpē'.

1. Manatu'i ho fatongia ki ho'o pēpee', he ko ho tapuaki mo ho tufakanga mei he 'Otua, ko ia ko ho fatongia ke tauhi ia lolotonga ho'o faitama'.
2. Palani ho'o faitama' koe'uhi ke ke teuteu ki ai, koe'uhi ke ke inu kimu'a, pea ke toki faitama, pe ko ho'o toki inu 'osi ho'o faitama.
3. Kapau 'oku ke fakahuhu ho'o pēpee', manatu'i ma'u pē 'oku hu 'a e kava mālohi ki ho toto mo e hu'akau ho huhu pea a'u ai pe ki he pēpee' 'o inu mei ai, lolotonga ko ia 'oku kei kanokano vai pe hono 'uto. Pea ko 'ene fakapotopoto ke ta'ofi ho'o inu', lolotonga 'oku fakahuhu ho'o pepe', pe ko ho'o mafuli 'o fakahuhu hina, ka ke inu.
4. Kapau 'oku ke faingata'a'ia he tuku ho'o inu, kumi fale'i mei ho famili', kau ngāue fale'i ki hono ma'u 'o e 'olokaholo, faifekau, pe kau toketaa'.

5. Kapau 'oku' ke kei fanau, pea 'oku ke loto ke tuku ho'o inu, ngāue'aki e faingamālie ko 'eni, ke tuku ai leva ho'o inu.

Ko e ngaahi fale'i kia kinautolu 'oku inu' :

1. Manatu'i kuo pau ke ke toki ta'u 18, pea toki ngofua ke ke inu 'i ha papu, pe ngofua ke ke toki fakatau mai ha kava mālohi mei ha fale kava: Ka ke maumau'i e lao ni, 'e lava pē ke ke mo'ua 'o a'u ki he \$2000 pe 'e mo'ua e fale fakatau kava 'o a'u pē ki he \$10,000. Ko ia fakamama'o mei he maumau'i e lao ko'eni.
2. Manatu'i ko e taumu'a ho'o inu ke ke feohi mo fiefia ai 'o 'ikai ke ke maumau lao ai pe mole ai ha tau'ataina 'a ha ni'ihi kehe.
3. Fakamama'o mei he kē, fuhu pe fakatupu kovi. Ako ma'u pē e inu mei ha ni'ihi 'oku inu lelei, pea 'ai koe, ko e tokotaha inu lelei.
4. 'Oua 'e inu fe'au'auhi pē inu vave he te ke fu'u kona' ai, koe'uhi ko ho sino' 'oku si'isi'i' pea ngāue vave ai e kava'.
5. Inu fakapotopoto ma'u pē he te ke 'ilo pē hono lelei ho'o inu fe'unga'.
6. 'Oua 'e inu he ngaahi feitu'u 'oku tapu' fakalao, hangē ko e paaka, mala'e sipoti, ka paāka, ve'e hala pe tau'anga pasi.
7. Ka ko ha finemui koe, manatu'i 'oku 'i ai ho langilangi mo ho molumalu, pea 'oua te ke inu ke maumau'i ai koe. Manatu'i e ngaahi kovi 'oku fa'a mo'ua ai e kakai fefine, pea 'oku ngali fakapotopoto ke ta'ofi a ho'o inu' kei taimi.
8. Tuku ho'o inu' kei taimi, na'a' ke toki fakatomala ka kuo tōmui. Sio ki he ngaahi mahaki mo e ngaahi palopalema 'oku fakatupu 'e he inu'.
9. Muimui mo talangofua ki ha ngaahi fale'i ho'o ongo mātu'a mo ho famili he ko e me'a ia te ke tu'umālie ai mo lelei ai ho'o mo'ui.

4. Ngāue‘aki ‘a e ngaahi katoanga pe polokalama fakasiasi, hangē ko e fakamē, ke fakatataa‘i ai ‘e he fānau ‘a e kovi ‘o e kava mālohi.
5. Fakakau e kava mālohi he ngaahi polokalama ‘a e lautohi faka-Sapate’, ngaahi kalasi ‘aho pē fine‘ofa, ako lotu, ako malanga mo e kau faifekau.
6. Faka‘ai‘ai e kakai e siasi, ke nau hoko ko e kau taki lelei, ke fa‘ifa‘itaki ki ai ‘a e finemui mo e talavou’ koe‘uhi ke faka‘ehi‘ehi mei he kava mālohi.

Ngaahi siasi ‘oku ngofua ai e inu kava mālohi

1. ‘Oku totonu ke nau ako ki he kovi ‘o e kava mālohi, ‘a e kau memipa ‘o e siasi, pea nau fai foki ha ngāue ki ai.
2. Fakalele ha ngaahi polokalama ke tokoni‘i kinautolu ‘oku inu’, ke tuku pe fakasi‘isi‘i ‘enau inu’.
3. Fokotu‘u ha‘anau polokalama ako kau ki he fakapotopoto‘i hono ma‘u ‘o e kava mālohi.

